

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی نقش تعاونی های مرزنشینان

در توسعه و امنیت منطقه ای

مطالعه ی موردی خراسان جنوبی

استاد راهنما:

دکتر محمود جمعه پور

استاد مشاور:

دکتر علی خاکساری

نگارش:

محمد علی طالبی

پایان نامه برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد (M.A)

در رشته ی برنامه ریزی توسعه ی منطقه ای

خرداد ۱۳۸۹

تقدیم بہ

ہمسرفداکارم بہ پاس ہمہ ی دلگرمی ہائش

ویکانہ آواہی زندگی مشرکان

ترنم

چکیده

توسعه و امنیت دو الزام زندگی بشر امروزی هستند، که در کنار یکدیگر آسایش را برای ساکنان یک منطقه فراهم می سازند. در این میان مناطق مرزی کشور ما نیز از این دو امر مهم مستثنی نیستند. از آنجا که بخش عمده ای از توسعه ی یک سرزمین منوط به شرایط اقتصادی درون آن منطقه می باشد؛ بخش تعاون به عنوان یکی از اجزای سه گانه نظام اقتصادی با تاسیس شرکت های تعاونی مرزنشینان سعی در دستیابی به این مهم داشته است. در نواحی مرزی تعاونی های مرزنشینان به عنوان سفیران ساکنان خطوط مرزی می توانند نقش عمده ای در امنیت و توسعه ی پایدار سرزمینی ایفا کنند. در استان خراسان جنوبی نیز که دارای بیش از ۴۳۰ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان است، ۱۲ مورد از این تعاونی ها ایجاد شده اند. در این پژوهش به صورت موردی تعاونی مرزنشینان در میان واقع در شهرستان درمیان از این استان انتخاب شده که در دو دهستان گزیک و طبس مسینا این شهرستان فعالیت دارد. ضمن ارائه پرسشنامه به مدیران برخی از تعاونی های استان اعضای این تعاونی نیز به صورت میدانی و با کمک روشهای کمی و کیفی مورد تحلیل قرار گرفته اند. در فصل نتیجه گیری با کمک فرضیات تحقیق و اثبات آنها محقق از روش برنامه ریزی استراتژیک و تحلیل SWOT سود جسته و به بیان سناریوهای مختلف برای این تعاونی ها در منطقه پرداخته است و سپس از میان سناریو های مختلف برخی از استراتژی ها، اهداف و راهبردها انتخاب شده به عنوان سناریو برتر ارائه شده اند. ضمن آسیب شناسی این تعاونی ها، با کمک استراتژی های حاصل از تحلیل ماتریس SWOT پیشنهادات عمده برای منطقه مشخص شده است، که امید است با توجه به کاربردی بودن نوع تحقیق مورد استفاده قرار گیرد.

کلید واژگان:

توسعه ی منطقه ای، توسعه ی پایدار، تعاون، امنیت، تعاونی مرزنشینان.

تقدیر و تشکر

امروز که با یاری خداوند متعال این تحقیق را به پایان رسانیده ام، جا دارد از تمام کسانی که مرا در انجام این مهم یاری رسانده اند، صمیمانه قدردانی نمایم.

کلیه اساتیدم در دوران تحصیل به خصوص استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر جمعه پور و استاد مشاور جناب آقای دکتر خاکساری که همواره یاور و راهنمای من بودند.

از معاون محترم آموزش و ترویج وزارت تعاون جناب آقای دکتر حسینی نیا معاونت محترم پژوهش، آموزش و کارآفرینی وزارت تعاون و جناب آقای دکتر حیدری مدیر کل محترم دفتر تحقیقات و ارتقا بهره وری آن وزارتخانه و کارشناسان محترم ایشان، آقای محمود وزیر و خانمها مشتاقی و فاطمه خویی که سهم بسزایی در آشنایی من با موضوع تحقیق داشتند.

از مسئولین محترم اداره کل تعاون خراسان جنوبی جناب آقای خوشایند مدیر کل محترم و کارشناسان آموزش و ترویج استان جناب آقای دهقان و سرکار خانم شریفی همچنین اعضای اتاق فکر تعاون استان از جمله جناب آقای مهندس پویان که همکاری مستمرشان موجب دلگرمی من در تمامی مراحل تحقیق بوده است.

از روسای اتحادیه ی تعاونی های مرزنشین کل کشور، استان خراسان جنوبی و خراسان رضوی آقایان: خلیل زاده، اسعد زاده، حیدری همچنین مدیر عامل تعاونی مرزنشینان درمیان جناب آقای رحیمی که در توزیع پرسشنامه و آشنایی با خانواده های مرزنشین بخش عمده ای از زحمت کار را به دوش کشیدند. و در پایان جا دارد از تک تک اعضای تعاونی مرزنشینان درمیان که در جمع خود مرا صمیمانه پذیرفتند و در مراحل تحقیق یاری ام رساندند، قدردانی نمایم.

فصل اول کلیات تحقیق

مقدمه..... ۱

۱-۱ بیان مساله..... ۲

2-1 اهمیت و ضرورت تحقیق..... ۳

۳-۱ اهداف تحقیق..... ۶

۴-۱ سوالات تحقیق..... ۷

۵-۱ قلمرو تحقیق..... ۷

۶-۱ محدودیت های تحقیق..... ۸

۷-۱ برخی از تعاریف استفاده شده در این تحقیق..... ۱۰

۸-۱ پیشینه تحقیقات انجام شده در مورد مرز نشینان..... ۱۲

۹-۱ جمع بندی..... ۱۵

فصل دوم مبانی نظری و پیشینه موضوع

مقدمه..... ۱۶

۱-۲ بررسی نظریه های پیرامون موضوع تحقیق..... ۱۷

۱-۱-۲ توسعه و تعریف آن..... ۱۷

۸- جمع بندی مفاهیم مختلف توسعه..... ۲۳

۲-۱-۲ مدل مرکز - پیرامون و تطبیق آن با وضعیت توسعه استانهای مرزی..... ۲۵

2-2 تعاون..... 26

۱-۲-۲ تعاونی ها در مفهوم عام..... 26

۲-۲-۲ انواع تعاونی ها..... ۲۷

- ۲۸..... ۳-۲-۲ تعاونیهای سنتی و رسمی در ایران
- ۲۹..... ۴-۲-۲ جایگاه تعاونی ها بعد از پیروزی انقلاب اسلامی
- ۳۰..... ۶-۲-۲ انواع شرکت های تعاونی بر اساس استاندارد اتحادیه بین المللی تعاون
- ۳۱..... ۷-۲-۲ ضرورت شکل گیری شرکت های تعاونی مرزنشینان
- ۳۲..... ۸-۲-۲ اهداف تعاونی های مرزنشینان
- ۳۳..... ۹-۲-۲ چگونگی تشکیل تعاونی های مرزنشینان
- ۳۴..... ۱۰-۲-۲ مرزنشینان، قواعد و مقررات
- ۳۵..... ۱۱-۲-۲ تاریخچه ی مبادلات مرزی در ایران
- ۳۷..... ۱۲-۲-۲ روند تغییر و تصویب قوانین و مقررات مبادلات مرزی از سال ۱۳۵۵ تا
- ۳۸..... ۱۳-۲-۲ وضعیت کلان اولین شرکت های تعاونی مرزنشینان
- ۳۸..... ۱۴-۲-۲ وضعیت کلان شرکت های تعاونی مرزنشینان در چهارده استان مرزی
- ۳۹..... ۱۳-۲-۲ امنیت
- ۴۲..... ۵-۳-۲ رویکردهای مختلف در مورد توسعه و امنیت در مناطق مرزی
- ۴۵..... ۶-۳-۲ ارتباط توسعه و امنیت در مناطق مرزی
- ۴۶..... ۷-۳-۲ مرز و دیدگاههای مختلف در مورد آن
- ۴۸..... ۸-۳-۲ ویژگی ها و عوامل موثر بر آمایش مناطق مرزی
- ۵۶..... ۹-۳-۲ وضعیت اقتصادی مرزنشینان یک کشور و تأثیر آن بر کارکردهای امنیتی مرز
- ۵۸..... ۱۰-۳-۲ تهدیدهای امنیتی فراروی مناطق مرزی
- ۶۰..... ۱۱-۳-۲ نتیجه مبحث توسعه و امنیت
- ۶۲..... ۴-۲-۲ چارچوب مفهومی تحقیق

فصل سوم

بخش اول

روش شناسی تحقیق و شناسایی منطقه مورد مطالعه

مقدمه.....	۶۴
۱-۱-۳ روش تحقیق.....	۶۴
۲-۱-۳ نوع تحقیق.....	۶۵
۳-۱-۳ جامعه آماری.....	۶۶
۴-۱-۳ روش نمونه گیری و تعیین حجم نمونه.....	۶۶
۵-۱-۳ شیوه های جمع آوری داده ها.....	۷۰
۶-۱-۳ فنون مورد استفاده در توصیف داده ها.....	۷۲
۷-۱-۳ فرضیه های تحقیق.....	۷۲
۸-۱-۳ مفاهیم و متغیرهای تحقیق.....	۷۳
۹-۱-۳ روایی (اعتبار).....	۷۵
۱۰-۱-۳ پایایی (صحت).....	۷۵
۱۱-۱-۳ مدل تحلیل تحقیق.....	۷۶

بخش دوم

۲-۳ شناسایی منطقه مورد مطالعه.....	۷۹
مقدمه.....	۷۹
۱-۲-۳ ویژگیهای اقتصادی واجتماعی منطقه.....	۸۱
۲-۲-۳ موقعیت ارتباطی وتجاری منطقه.....	۸۴

- ۱-۲-۲-۳ نقش منطقه در شبکه بین المللی ارتباط ۸۴
- ۲-۲-۲-۳ خراسان جنوبی مرکز تجارت شرق ایران ۸۵
- ۳-۲-۲-۳ تشکیل واحدهای گمرکی در استان ۸۵
- ۴-۲-۲-۳ قاچاق کالا ۸۶
- ۳-۲-۲-۳ ویژگیهای تاریخی منطقه ۸۸
- ۴-۲-۲-۳ شهرستان درمیان ۹۰
- ۵-۲-۲-۳ چگونگی تشکیل تعاونیهای مرزنشینان در استان خراسان جنوبی ۹۳
- ۶-۲-۲-۳ وضعیت عمومی شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان خراسان جنوبی تا پایان ۱۳۸۵ ۹۴
- ۷-۲-۲-۳ وضعیت کلان شرکتهای تعاونی در پایان سال ۱۳۸۵ ۹۴
- ۸-۲-۲-۳ وضعیت سرمایه گذاری تعاونی های مرزنشینان در خراسان جنوبی ۹۵
- ۹-۲-۲-۳ وضعیت عملکرد صادرات و واردات در سال ۱۳۸۲ ۹۶
- ۱۰-۲-۲-۳ نحوه فعالیت شرکت های تعاونی مرزنشینان درمیان ۹۹

فصل چهارم

تحلیل داده های تحقیق

- مقدمه ۱۰۱
- ۱-۴ جامعه مورد بررسی شامل ۱۰۱
- ۲-۴ توصیف یافته ها ۱۰۱
- ۳- ۴ توصیف داده های پرسشنامه های مدیران ۱۲۵
- ۴-۴ آمار استنباطی ۱۳۶

فصل پنجم

نتیجه گیری و پیشنهادات

مقدمه.....	۱۴۳
۱-۵ تحلیل داده های تحقیق	۱۴۳
۱-۱-۵ تحدید حدود موضوعات تحقیق	۱۴۳
۲-۱-۵ بیانیه ی ماموریت و چشم انداز (تعیین اهداف و مقاصد)	۱۴۴
۳-۱-۵ تحلیل SWot (تحلیل محیط داخلی و محیط خارجی).....	۱۴۶
۱-۳-۱-۵ تحلیل درونی بر اساس فرضیات تحقیق.....	۱۴۶
۱-۱-۳-۱-۵ نقاط قوت	۱۴۶
۲-۱-۳-۱-۵ نقاط ضعف	۱۴۸
۲-۳-۱-۵ تحلیل بیرونی بر اساس فرضیات تحقیق.....	۱۵۴
۱-۲-۳-۱-۵ فرصتها	۱۵۴
۲-۲-۳-۱-۵ تهدیدها	۱۵۶
۴-۱-۵ ماتریس تحلیلی SWot	۱۶۴
۵-۱-۵ اولویت بندی سناریوها تدوین برنامه های استراتژیک، راهبردها و اهداف.....	۱۶۷
۲-۵ تحلیل نتایج تحقیق و نتیجه گیری.....	۱۶۸
۳-۵ پیشنهادات و راهکارهایی برای فعالیت بهتر در شرکت های تعاونی مرزنشینان.....	۱۷۰
منابع و ماخذ.....	۱۷۴
پیوستها.....	۱۷۹

ضمائم و

فهرست جداول

- جدول ۱-۲ انواع شرکت های تعاونی در طبقه بندی IXA ۳۰
- جدول ۲-۲ وضعیت کلان شرکت های تعاونی مرزنشینان استان های مرزی در سال ۱۳۶۱ ۳۸
- جدول ۱-۳ نحوه انتخاب نمونه در منطقه مورد مطالعه ۶۸
- جدول ۲-۳ روایی سوالات پرسشنامه ۷۵
- جدول ۳-۳ ماتریس تحلیلی swot ۷۸
- جدول ۳-۴ انواع فعالان اقتصادی براساس تقسیمات اصل ۴۴ در استان ۸۳
- جدول ۵-۳ مشخصات عمومی شهرستانها براساس تقسیمات کشوری در پایان سال ۱۳۸۶ ۸۴
- جدول ۶-۳ خلاصه عملکرد سازمان بازرگانی استان به تفکیک سالهای ۸۴-۱۳۸۷ ۸۶
- جدول ۷-۳ آمار کشفیات قاچاق کالای سازمان بازرگانی استان به تفکیک سالهای ۱۳۸۴-۱۳۸۷ ۸۷
- جدول ۸-۳ توزیع نسبی جمعیت شاغل ۱۰ ساله و بیشتر در استان در سال ۸۵ ۸۲
- جدول ۹-۳ پارامتر های جمعیتی شهرستان و مقایسه آن با استان در سال ۱۳۸۵ ۹۰
- جدول ۱۰-۳ وضعیت عمومی شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان خراسان جنوبی ۹۴
- جدول ۱۱-۳ وضعیت کلان شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان خراسان جنوبی از ابتدا ۹۵
- جدول ۱۲-۳ سرمایه گذاری شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان خراسان جنوبی ۹۶
- جدول ۱۳-۳ وضعیت عملکرد شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان خراسان جنوبی ۹۶
- جدول ۱۴-۳ وضعیت عملکرد شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان طی سالهای ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۵ ۹۷
- جدول ۱۵-۳ فهرست شرکتهای تعاونی مرزنشینان استان در سالهای ۱۳۸۴-۱۳۸۵ ۹۸
- جدول ۱-۲-۴ ویژگیهای جمعیتی و موقعیت روستاها در تقسیمات سیاسی کشور ۱۰۲
- جدول ۲-۲-۴ مدت زمان عضویت اعضا در تعاونی مرزنشینان درمیان ۱۰۳
- جدول ۳-۲-۴ بعد خانوار در تعاونی مرزنشینان درمیان ۱۰۳
- جدول ۴-۲-۴ توزیع فراوانی بر حسب تعداد اعضای خانواده عضو تعاونی ۱۰۴
- جدول ۵-۲-۴ میزان سهم اولیه اعضا در تعاونی مرزنشینان درمیان ۱۰۴
- جدول ۶-۲-۴ توزیع فراوانی اعضای تعاونی مرزنشینان درمیان و اقدام برای افزایش سهام ۱۰۵
- جدول ۷-۲-۴ وضعیت اقتصادی خانوارهای عضو تعاونی قبل از عضویت ۱۰۵
- جدول ۸-۲-۴ ارزیابی وضعیت اقتصادی خانواده بعد از تشکیل تعاونی ۱۰۶
- جدول ۹-۲-۴ میزان مشارکت اعضا در جلسات مجمع عمومی ۱۰۷
- جدول ۱۰-۲-۴ میزان مشارکت در فعالیت های اقتصادی شرکت تعاونی ۱۰۸

- جدول ۴-۲-۱۱ ارزیابی میزان تامین نیازهای اولیه خانواده توسط کالاهای وارد شده ۱۰۹
- جدول ۴-۲-۱۲ میزان سهم بودن خانواده در صادرات کالای شرکت ۱۰۹
- جدول ۴-۲-۱۳ ارزیابی میزان مشارکت اعضا در تصمیم گیری ها هیئت مدیره ۱۱۰
- جدول ۴-۲-۱۴ ارزیابی میزان همکاری ادارات وابسته با شرکت ۱۱۰
- جدول ۴-۲-۱۵ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در ایجاد اشتغال در منطقه ۱۱۱
- جدول ۴-۲-۱۶ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در جلوگیری از پدیده قاچاق کالا ۱۱۲
- جدول ۴-۲-۱۷ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در جلوگیری از مهاجرت مرزنشینان ۱۱۳
- جدول ۴-۲-۱۸ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در رفاه خانواده ۱۱۴
- جدول ۴-۲-۱۹ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در امنیت منطقه ای ۱۱۵
- جدول ۴-۲-۲۰ ارزیابی نقش میزان اخذ مالیات بر فعالیتهای شرکت تعاونی ۱۱۵
- جدول ۴-۲-۲۱ ارزیابی نقش دوره های آموزشی وزارت تعاون در عملکرد هیات مدیره ۱۱۶
- جدول ۴-۲-۲۲ ارزیابی تناسب کالاهای وارداتی با نیاز اعضا و فرهنگ مصرف منطقه ۱۱۷
- جدول ۴-۲-۲۳ ارزیابی تناسب قوانین مصوب در ارتباط با مبادلات مرزی با نیاز شرکت ۱۱۸
- جدول ۴-۲-۲۴ توزیع کالاهای وارداتی ۱۱۹
- جدول ۴-۲-۲۵ توزیع کالاهای صادراتی ۱۲۰
- جدول ۴-۲-۲۶ وضعیت تعاونیهای خارج از ۳۰ کیلومتر نقطه مرزی در کل کشور ۱۲۲
- جدول ۴-۲-۲۷ توزیع عمده ترین مشکلات مرزنشینان در سالهای اخیر از نظر اعضای شرکت ۱۲۳
- جدول ۴-۲-۲۸ توزیع پیشنهادات اعضای تعاونی جهت رفع مشکلات تعاونی ۱۲۵
- جدول ۴-۳-۱۱ آخرین وضعیت تعاونی های مرزنشین خراسان جنوبی ۱۲۶
- جدول ۴-۳-۲ نحوه استقرار حوزه ی فعالیت شرکت تعاونی ۱۲۷
- جدول ۴-۳-۳ ارزیابی همکاری اعضا در زمینه اجرای کارها و وظایف تعاونی ۱۲۷
- جدول ۴-۳-۴ میزان مشارکت اعضا برای حضور در مجامع تعاونی ۱۲۸
- جدول ۴-۳-۵ ارزیابی میزان مراجعه اعضا برای دریافت کالاهای وارداتی ۱۲۸
- جدول ۴-۳-۶ ارزیابی میزان تاثیر منابع مالی شرکت در عملکرد شرکت ۱۲۹
- جدول ۴-۳-۷ ارزیابی میزان تاثیر سهمیه ارزی تخصیص یافته به شرکت در عملکرد شرکت ۱۲۹
- جدول ۴-۳-۸ ارزیابی میزان موفقیت شرکت در صادرات کالا ۱۳۰
- جدول ۴-۳-۹ ارزیابی میزان موفقیت شرکت در واردات کالا ۱۳۰
- جدول ۴-۳-۱۰ ارزیابی میزان همکاری اداره تعاون و اداره گمرک استان با شرکت ۱۳۰
- جدول ۴-۳-۱۱ ارزیابی میزان همکاری ادارات وابسته با شرکت ۱۳۱

- جدول ۴-۳-۱۲ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در ایجاد اشتغال..... ۱۳۱
- جدول ۴-۳-۱۳ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در جلوگیری از پدیده قاچاق کالا..... ۱۳۱
- جدول ۴-۳-۱۴ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در جلوگیری از مهاجرت مرز نشینان..... ۱۳۲
- جدول ۴-۳-۱۵ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در امنیت اقتصادی منطقه ۱۳۲
- جدول ۴-۳-۱۶ ارزیابی تاثیرات اخذ مالیات بر فعالیتهای شرکت تعاونی..... ۱۳۲
- جدول ۴-۳-۱۷ ارزیابی نقش دوره های آموزشی وزارت تعاون در توانمندسازی مدیران..... ۱۳۳
- جدول ۴-۳-۱۸ ارزیابی تناسب کالاهای وارداتی با نیاز اعضا و فرهنگ مصرف آنها..... ۱۳۳
- جدول ۴-۳-۱۹ ارزیابی تناسب قوانین مصوب در ارتباط با مبادلات مرزی با نیاز شرکت..... ۱۳۴
- جدول ۴-۳-۲۰ عمده ترین مشکلات مرز نشینان در سالهای اخیر از نظر مدیران ۱۳۴
- جدول ۴-۳-۲۱ توزیع پیشنهادات مدیران تعاونی های مرز نشینان جهت رفع مشکلات تعاونی ها ۱۳۵
- جدول ۴-۴-۱ اثر گسترش تعاونی های مرز نشین در ایجاد اشتغال..... ۱۳۸
- جدول ۴-۴-۲ اثر گسترش تعاونی های مرز نشین بر جلوگیری از قاچاق کالا در منطقه ۱۳۹
- جدول ۴-۴-۳ اثر گسترش تعاونی های مرز نشین بر جلوگیری از مهاجرت در منطقه ۱۳۹
- جدول ۴-۴-۴ اثر گسترش تعاونی های مرز نشین بر افزایش امنیت منطقه ای..... ۱۴۰
- جدول ۴-۴-۵ اثر گسترش تعاونی های مرز نشین بر افزایش رفاه خانواده..... ۱۴۱
- جدول ۴-۴-۶ اثر گسترش تعاونی های مرز نشین بر توسعه منطقه ای..... ۱۴۱
- جدول ۵-۱ خلاصه نقاط قوت و ضعف با کمک فرضیات تحقیق..... ۱۵۲
- جدول ۵-۲ خلاصه نقاط قوت و ضعف با کمک فرضیات تحقیق..... ۱۵۳
- جدول ۵-۳ خلاصه فرصت ها و تهدیدها با کمک فرضیات تحقیق..... ۱۶۲
- جدول ۵-۴ خلاصه فرصت ها و تهدیدها با کمک فرضیات تحقیق..... ۱۶۳
- جدول ۵-۵ ماتریس تحلیلی SWOT با کمک استراتژی های مختلف..... ۱۶۶

فهرست اشکال

- شکل ۲-۱ سطح بندی توسعه ی استانهای کشور در سال ۱۳۸۳..... ۵۱
- شکل ۲-۲ کالاهای قاچاق خارج شده از ایران به سایر کشورهای همسایه..... ۵۴
- شکل ۲-۳ کالاهای قاچاق وارد شده به ایران از سایر کشورهای همسایه..... ۵۵
- شکل ۲-۴ رابطه مستقیم امنیت و توسعه یافتگی در مناطق مرزی..... ۵۶
- شکل ۲-۵ چارچوب مفهومی تحقیق..... ۶۳
- شکل ۳-۱ تقسیمات سیاسی استان خراسان جنوبی..... ۸۰
- شکل ۳-۲ تقسیمات سیاسی شهرستان درمیان..... ۹۱
- شکل ۳-۳ موقعیت دو دهستان گزیک و طبس مسینا در شهرستان درمیان..... ۹۲
- شکل ۴-۱ وضعیت اقتصادی خانواده های عضو تعاونی مرزنشینان درمیان بعد از تشکیل..... ۱۰۷
- شکل ۴-۲ میزان مشارکت اعضای تعاونی مرزنشینان درمیان در جلسات مجمع عمومی..... ۱۰۸
- شکل ۴-۳ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در ایجاد اشتغال در منطقه..... ۱۱۱
- شکل ۴-۴ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در جلوگیری از پدیده قاچاق..... ۱۱۲
- شکل ۴-۵ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در جلوگیری از مهاجرت مرزنشینان..... ۱۱۳
- شکل ۴-۶ ارزیابی نقش فعالیتهای شرکت تعاونی در رفاه خانواده..... ۱۱۴
- شکل ۴-۷ ارزیابی نقش میزان اخذ مالیات بر فعالیتهای شرکت تعاونی..... ۱۱۶
- شکل ۴-۸ ارزیابی تناسب کالاهای وارداتی با نیاز اعضا و فرهنگ مصرف منطقه..... ۱۱۷
- شکل ۴-۹ ارزیابی تناسب قوانین مصوب در ارتباط با مبادلات مرزی با نیاز شرکت..... ۱۱۸
- شکل ۴-۱۰ توزیع عمده ترین مشکلات مرزنشینان در سالهای اخیر..... ۱۱۸
- شکل ۴-۱۱ توزیع عمده ترین مشکلات مرزنشینان در سالهای اخیر از نظر مدیران..... ۱۲۴
- شکل ۴-۱۲ توزیع پیشنهادات مدیران تعاونی ها جهت رفع مشکلات..... ۱۳۶
- شکل ۵-۱ فرایند پنج مرحله ای برای تحلیل SWOT..... ۱۴۴

مقدمه

کشور ما ایران با داشتن ۱۶ استان مرزی، همسایگی با ۱۵ کشور آسیایی و داشتن ۸۷۵۵ کیلومتر مرز مشترک دارای قابلیت های متعددی برای تجارت خارجی است. نوسانات بازارهای نفتی و اتکا اقتصاد ایران به در آمد نفت، تحریم اقتصادی و محدودیت های بین المللی برای داشتن روابط خارجی با سایر کشورها، رشد صنایع کوچک در کشور چین و تسخیر بازارهای خاورمیانه و جهان و ناتوانی کشور مادر رقابت خارجی با کشورهای توسعه یافته همه و همه از عوامل تهدیدکننده تجارت خارجی می باشند. ناامنی های مناطق مرزی، قاچاق کالا، پایین بودن سطح توسعه در استانهای مرزی و به تبع آن استانهای مرزی همسایگان شرقی و نیاز مبرم به ثبات جمعیت مناطق مرزی لزوم فعالیتهای تجاری در مرزها را افزایش داده است. از دیگر سو شکل گیری قطب های توسعه در مرکز و غرب کشور نباید توجه دولتمردان و برنامه ریزان چه در سطح ملی و چه در سطح منطقه ای را از نواحی پیرامونی به خصوص نواحی مرزی شرق کشور باز دارد. وجود ناامنی در این مرزها با توجه به تاریخچه ناامنی در کشور افغانستان، نقش آن به عنوان بزرگترین تولیدکننده مواد مخدر در جهان، همگرایی قومیت ها در دو طرف مرز و استقرار نیروهای آمریکایی و اروپایی خود بحث گسترده و توجه ویژه ای را به منطقه می طلبد. در این میان استان نوپای خراسان جنوبی به عنوان یکی از استانهایی که دارای سطح توسعه ی پایین تری نسبت به سایر استانهای کشور است، در نواحی مرزی دارای مشکلات متعددی از قبیل: بیکاری، فقر، قاچاق کالا و مواد مخدر و... است؛ که لزوم توجه بیشتر به این منطقه ی محروم که پتانسیل های رشد فراوانی را نیز داراست، می طلبد. از آن جمله می توان تعاونی های مرزنشینان را نام برد که می توانند از عمده عوامل توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق مرزی باشند.

در استان خراسان جنوبی در مجموع ۱۲ مورد تعاونی های مرزنشینان وجود دارد که تعداد معدودی از آنها فعال می باشند.

۱-۱ بیان مساله

در کشورهای مختلف دولتمردان از ادوار گذشته به این فکر افتادند که چگونه مرزنشینان نواحی مرز دریایی، آبی و زمینی را از مزیت‌هایی برخوردار نمایند تا به عنوان نظامیان غیر رسمی در مرزها با دلگرمی و آرامش بیشتر ماندگار و زیست نمایند چرا که اولین تعارض دشمنان خارجی در مرزها متوجه زندگی، دارایی و ناموس مرزنشینانی است که در مرزها سکونت دارند. در بیشتر ممالک جهان از آمریکای شمالی گرفته تا کشورهای بزرگ و کوچک حوزه‌ی دریای کارائیب و آمریکای لاتین، خاورمیانه، آسیای جنوب شرقی و خاور دور، همه جا بیشترین نوع فعالیت‌ها در مناطق مرزی به فعالیت‌های غیر مجاز از جمله قاچاق انواع کالا و فرار از قوانین و مقررات جاری در کشور اختصاص دارد. (امینی: ۱۳۷۷، ۲۵)

تعاونی‌های مرزنشینان از گذشته‌های دور به طور غیررسمی و از سال ۱۳۴۴ به طور رسمی در کشور فعال بوده‌اند؛ لیکن علیرغم گشایش‌هایی که در توسعه فعالیت آنها به لحاظ ساختاری و قانونی فراهم شده، کماکان محدودیت سقف ارزش تخصیصی و همچنین محدود بودن اقلام کالاهای صادراتی و وارداتی که این تعاونی‌ها می‌توانند مبادله نمایند، در کنار سایر محدودیت‌های اداری-اجرایی، از کارایی آنها کاسته و عملاً نقش آنها را در بازرگانی خارجی کشور کمرنگ نموده است. (وزیر: ۱۳۸۷، ۲۳)

پایان پذیری ذخایر نفتی، نوسانات قیمت جهانی آن و پیدایش انرژی‌های جدید لزوم توجه به صادرات غیر نفتی رادرسالهای اخیر آشکارتر نموده است، از طرفی موقعیت ژئوپولیتیک ایران در منطقه از دیرباز لزوم حمایت از مرزها و نواحی مرزی را برای ساکنان این خطه به عنوان حامیان سرزمین و فراهم آوردن امنیت ملی و منطقه‌ای ضروری نموده است. تاکید برنامه ریزان ملی و منطقه‌ای بر اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی به منظور کاهش تصدی‌گری دولت و ارتقا بخش‌های تعاونی و خصوصی لزوم توجه بیشتر به تعاونی‌های مرزنشینی و بازارچه‌های مرزی را می‌طلبد. بنابراین جهت تامین امنیت منطقه که از مولفه‌های اصلی توسعه‌ی منطقه‌ای است. ارتقا زندگی مرزنشینان به وسیله بهبود وضعیت صادرات و واردات کالا توسط مرزنشینان به آنها کمک کرده تا به جای همگرایی قومی به یگانگی ملی اندیشیده و در نهایت سرزمینی امن و توسعه یافته بسازند.

کشور ایران از جمله ۱۰ کشور جهان است که همواره در معرض مخاطرات طبیعی قرار دارد. (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۶) بطوریکه ۸۰ درصد بلایای طبیعی شناخته شده در جهان در کشور ما وجود دارد. استان خراسان جنوبی نیز با بلایای طبیعی مختلفی دست در گریبان است که بیشتر آنها جنبه ی اقلیمی دارد. مهمترین بلایای طبیعی شناخته شده استان شامل، زلزله، سیل، سرماها و گرماهای شدید، طوفان های شن و بادهای شدید، بیابانزایی و کاهش منابع آبی و... می باشد. که چنان که خواهیم گفت سهم منطقه ی مرزی مورد مطالعه ما در استان بیش از سایر مناطق می باشد. (گزارش مطالعات آمایش سرزمین استان خراسان جنوبی، ۱۳۸۷)

استان دارای سطح توسعه ی پایینتر از سایر استانهای کشور می باشد و همواره در معرض آسیب های امنیتی منطقه ی شرق کشور قرار دارد، ضمن دارا بودن ظرفیت های رشد، از موهبت تعاونی های مرزنشینان نیز برخوردار است. در طی سالیان اخیر این تعاونی ها مانند بسیاری از تعاونی های مرزنشینان کل کشور به دلایل متعدد از جمله؛ تغییرات در قانون مبادلات مرزی، تنش های کشور افغانستان و مشکلات زیرساختی و مالی در منطقه از مبادلات تجاری باز مانده اند. خشکسالی چند ساله ی اخیر در منطقه ضمن بیکاری کشاورزان و کاهش درآمد عشایر باعث افزایش روند مهاجرت جمعیت فعال منطقه به مرکز استان و یا پایتخت کشور شده و در نتیجه خالی شدن مناطق مرزی را در پی داشته است. این تحقیق به بررسی رویکرد مناسب برای توسعه ی فعالیت و افزایش نقش تعاونی های مرزنشینان در توسعه ی کشور، شناسایی گامهای مهم برنامه ریزی و سیاستگذاری های لازم به منظور ایجاد تحول ساختاری در این تعاونی ها و سوق دادن آنها به سوی تولیدی شدن، به جای توزیعی بودن صرف می پردازد.

۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

بخشی از جمعیت کشورمان را مرزنشینانی تشکیل می دهند، که رسالت حراست از مرزهای کشور را به عهده دارند. این جمعیت که اکثرا شیوه ی معیشتشان روستایی و یا عشایری است، برای اسکان دائم در مناطق مرزی نیاز به برآورده شدن نیازهای اقتصادی خود دارند و یکی از مهمترین راههایی که می توان سرمایه های اندک مرزنشینان را جمع آوری کرد و در فعالیت تجاری به کار انداخت، شکل گیری و گسترش تعاونی های مرزنشینان است تا به این وسیله اثرات رشد این تعاونی ها در زندگی اعضا پخش شده و آنها بخش عمده ای از فعالیت های کشاورزی و صنعتی خود را معطوف به صادرات منطقه ی مرزی سازند. منطقه ی درمیان از نواحی مرزی استان خراسان جنوبی در مجاورت کشور افغانستان دارای معضلات اجتماعی

و اقتصادی فراوانی از جمله: قاچاق کالا و مواد مخدر، بیکاری، مهاجرت درآمد پایین ساکنان و فقر می باشد. لذا وجود عوامل و نهادهای گوناگون در جهت توانمندسازی ساکنان به منظور حل این معضلات ضروری است. ایجاد درآمد جانبی برای ساکنان منطقه ی درمیان که دارای درآمد اندکی هستند، خواهد توانست بخش عمده ای از مشکلات اقتصادی خانوار های پر جمعیت روستاهای فقیر این منطقه که در معرض مخاطرات طبیعی و اجتماعی مختلف قرار دارند، را پوشش دهد. اگر چه فقر پدیده ای چند بعدی است و ریشه در عوامل مختلفی دارد، ولی در جامعه ی روستایی از چنان گستردگی و عمقی برخوردار است که فقر و زندگی روستایی همزاد هم پنداشته می شوند. (جمعه پور، ۱۳۸۵: ۴۵) بخش عمده ی مهاجرت ساکنین در طی سال های گذشته نیز معضل فقر و ناتوانی از تامین مخارج زندگی بوده است. لذا در سیاست های توسعه باید جهت برقراری عدالت منطقه ای به روستاها به خصوص روستاهای مرزی که به واسطه ی شرایط اقلیمی خاص خود دور افتاده اند، توجه بیشتری شود.

ساکنان مناطق مرزی همواره به عنوان گروهی متمایز از دیگر عوامل بازرگانی خارجی مطرح بوده اند. دلایل این تمایز را می توان در اثرات اجتماعی، سیاسی، امنیتی و اقتصادی این گروه بر مناطق مرزی و نهایتاً کل کشور دانست. شواهد نشان داده هر وقت تسهیلات مربوط به این مناطق کاهش یافته و کار مبادلات مرزی رونق خود را از دست داده؛ مهاجرت از نواحی مرزی به شهرها، قاچاق کالا، سوخت و مواد مخدر و بحث نا امنی نیز به همان نسبت گسترش یافته و این موارد مشکلاتی بوده اند که دقت بیشتر برنامه ریزان منطقه ای را به این مناطق همواره طلب نموده است.

گسترش صادرات نقش مثبتی در توسعه ی اقتصادی یک کشور دارد. به همین دلیل پس از آنکه برای اولین بار گمرک در ایران توسط بلژیکی ها و در دوره قاجار تاسیس شد، آنان نیز برای مرزنشینان امتیازاتی قائل شدند. به مرور این تسهیلات در قوانین و مقررات صادرات و واردات برای ساکنین مناطق مرزی افزایش یافت. پس از انقلاب نیز با توجه به شرایط خاص به وجود آمده در سال ۱۳۶۱ سازمان مرکزی تعاون کشور به جهت ساماندهی افراد مرزنشین تصمیم به تشکیل تعاونیهای مرزی گرفت. اهداف اصلی تشکیل این تعاونی ها عبارت بودند از: امکان استفاده بهتر از مبادلات مرزی برای مرزنشینان و توزیع صحیح کالا- سوق دادن مرزنشینان از قاچاق به سمت یک فعالیت سالم و مثبت- شکستن بازار سیاه مواد غذایی و کالاهای ضروری در مناطق فوق- جلوگیری از مهاجرت ساکنین این مناطق و بهبود وضع منطقه از طریق تامین درآمد برای آنان. (سلیم، ۱۳۷۴ص ۱۲۵)

از سوی دیگر بیش از ۲۰ میلیون نفر از جمعیت کشور در غالب ۱۴۰ هزار تعاونی (بر اساس آخرین آمار وزارت تعاون در سال ۸۸) با تنوع گسترده ی فعالیت عضو هستند، پس اشاعه ی فعالیت های بخش تعاون به ساکنان منطقه به عنوان یک تسهیلگر به توانمند سازی آنها کمک خواهد کرد. اهداف بلند مدتی که برای این بخش تدوین شده نشانگر تغییر دیدگاهها نسبت به بخش تعاون می باشد، به گونه ای که رسیدن سهم بخش تعاون در اقتصاد ملی از پنج درصد در برنامه چهارم به ۲۵ درصد در پایان برنامه پنجم نیز از جمله برنامه های در نظر گرفته شده در نظام اقتصادی کشور است که نشان دهنده ارزش قائل شدن برای بخش تعاون است. (کارگر: ۱۳۸۷، ۷۰)

به منظور بهبود امور اقتصادی و اجتماعی و کاهش نابرابریهای موجود در جامعه، توسعه روحیه همکاری و ایجاد انگیزه مشارکت در بین مردم یکی از راههای روشن تشخیص داده شده است. به اعتقاد کارشناسان دموکراسی تعاونی در جهان وسیله مناسب برای مشتعل نگاه داشتن کارایی و اثربخشی عظیم نیروی انسانی مشارکت مردمی است. مشارکت مردمی را به خونی که در بدن گردش دارد تشبیه می نمایند و معتقدند که نمی توان جامعه را بدون آن تصور کرد. (جمعه پور: ۱۳۸۵، ۷۳)

با عنایت به اهمیت اهداف یاد شده جهت تاسیس شرکت های تعاونی مرزنشینان در کشور و گذشت زمان مناسبی از تاسیس این شرکت های تعاونی در استان خراسان جنوبی و همچنین همجواری استان خراسان جنوبی با کشورهای افغانستان و وجود مرزهای مشترک ۴۳۰ کیلومتری با این کشور موجب گردیده فعالیت های اقتصادی این تعاونی ها پیش از پیش، هم به لحاظ مسائل اقتصادی و هم مسائل اجتماعی و امنیتی مورد توجه واقع شود، ضرورت دارد تا به ارزیابی عملکرد آنها و همچنین میزان اثر گذاری فعالیت این تعاونی ها بر اقتصاد خانوارهای مرزنشین، توسعه اقتصادی منطقه و امنیت استان توجه شود.

با توجه به اینکه بخش تعاون کشور در شکل گیری و توسعه تعاونی های مرزنشینان توانسته است تا حدودی در حیطه بازرگانی خارجی نیز زمینه فعالیت پیدا نماید و با توجه به ابلاغیه اصل ۴۴ قانون اساسی که زمینه مناسبی جهت واگذاری برخی دیگر از تصدی های دولت را در زمینه بازرگانی خارجی به بخش تعاون فراهم می نماید. ضرورت ایجاب می کند که عملکرد اقتصادی و اجتماعی این شرکت های تعاونی در محدوده استان خراسان جنوبی مورد بررسی قرار گیرد و میزان اثر گذاری فعالیت آنها بر اقتصاد خانوارهای ساکن در مناطق مرزی استان مورد بررسی قرار گرفته تا در نهایت ضمن شناسایی مشکلات و ارائه ی راهکارها، عملکرد

این تعاونی ها در استان و نقشی که در توسعه اقتصادی اجتماعی منطقه ایفا می کنند مورد ارزیابی قرارگیرد.

این تحقیق برآن است تا افق های تازه ای در عرصه ی علمی کشور گشوده ویکی از مسائل و مشکلات منطقه ای را که مرزنشینان به طور اعم و تعاونی های مرز نشینی استان خراسان جنوبی به طور اخص با آن روبرو هستند و تاکنون در استان به آن پرداخته نشده بود، را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

۱-۳ اهداف تحقیق

۱- هدف کلی

این تحقیق برآن است تا به بررسی وضعیت عملکرد تعاونی های مرزنشین خراسان جنوبی در توسعه و امنیت منطقه ای به عنوان محرومترین استان کشور به طور اخص و شرق کشور به طور اعم بپردازد.

۲- اهداف اختصاصی

اهداف اختصاصی تحقیق عبارتند از:

- شناسایی مشکلات اقتصادی و اجتماعی خانوارهای عضو تعاونی های مرزنشین در خراسان جنوبی.
- معرفی معضلات تعاونی های مرزنشین از بعد ساختاری و عملکردی در منطقه ی مرزی که پژوهش در آن صورت گرفته است.
- ارائه راهکارهایی برای فعالیت بهتر یا بهبود عملکرد اینگونه تعاونی ها در منطقه ی مرزی مورد مطالعه.
- شناسایی تاثیر تعاونی های مرزنشین در توسعه ی منطقه ی خراسان جنوبی.
- شناسایی نقش تعاونی های مرزنشینان به عنوان عاملی برای امنیت منطقه ی مرزی مورد مطالعه.

۱-۴ سوالات تحقیق

این تحقیق سعی دارد به پرسش های زیر پاسخ دهد: